

Nicos Poulantzas

Marxismen och den politiska teorin i dagens Frankrike

Nicos Poulantzas tillhörde den s k Althusser-skolan, dvs den grupp teoretiker som inspirerades av den franske marxistiska filosofen Louis Althusser. Till skillnad från Althusser, som främst intresserade sig för filosofisk teori, så ägnade sig Poulantzas huvudsakligen åt att analysera olika aspekter av det moderna kapitalistiska samhället, såsom klasstruktur, statsmakten, diktaturer, fascismen m m.

I den följande artikeln redovisar Poulantzas hur han ser på marxismen i Frankrike och de frågeställningar han anser är viktiga att ta itu med. Det handlar således om en slags programförklaring för hans del.

MF i juni 2015

Ur *Zenit* 4-1968

I det följande skall jag söka ge några exempel på teoretiska problem, som står i centrum för den aktuella marxistiska debatten i Europa. Jag skall illustrera med en del frågor, som jag behandlar i min bok *Pouvoir politique et classes sociales de l'état capitaliste* (Maspero, 1968)¹.

Om en ny marxistisk problematik uppstått i Frankrike under de senaste åren måste man sätta den i relation till de för tillfället dominerande riktningarna inom arbetarrörelsen och de frågeställningar, som är speciella för Frankrike. Vid en sådan analys vill jag framhålla tre ledande riktningar: 1. ekonomismen 2. historicismen, i Frankrike främst representerad av Sartre 3. Strukturalismen hos Lévi-Strauss.

1. *Ekonomismen*. Det är onödigt att i större utsträckning uppehålla sig vid denna välkända förvanskning av marxismen. Denna riktning anser, att den sociala helheten är ett enkelt helt och att dess olika nivåer — den politiska, den ideologiska, den teoretiska i grund och botten endast är uttryck för och företeelser av dess ekonomiska väsen. Ekonomismen erkänner, att de olika nivåerna inom överbyggnaden i sin tur kan inverka på grundvalen, men denna inverkan betraktas som en enkel manifestation av underordnad betydelse av företeelsen över dess väsen. Man vill inte tillerkänna andra strukturer än den ekonomiska en relativ självständighet eller speciell inverkan. Följaktligen betraktar man den historiska processen som en automatisk utveckling av den ekonomiska grundvalen. Vi skall längre fram se vilka följderna blir av ett sådant resonemang.

2. *Historicismen*. Jag skall uppehålla mig vid den något utförligare, eftersom den går tillbaka på mer grundläggande kunskapsteoretiska principer än ekonomismen, så att man i själva verket kan hävda, att ekonomismen är en variant av historicismen. Historicismen framhåller den relativa självständigheten och den speciella inverkan hos de olika nivåerna inom den sociala helheten. Då den ekonomiska grundvalen, enligt denna riktning, inte utgör ett ursprungligt väsen, som de andra nivåerna är uttryck för är det nödvändigt att finna en ”enande” kraft, som kan utgöra grunden både för förbindelserna mellan de olika nivåerna och för den historiska processen. Denna kraft finner historicismen i *subjektet*, som kan utgöras av praxis (Gramsci, Marcuse), av klassen, samhällets och historiens subjekt (Lukács, Lucien Goldmann), av de enskilda individerna (Sartre) etc. Förhållandena mellan den sociala helhetens nivåer och den historiska processen för man så tillbaka på detta ursprungliga inre väsen (subjektet) i form av objektiveringar

¹ Svensk översättning: *Politisk makt och sociala klasser*, Partisan 1970

och alienationer hos detta subjekt i dess utveckling mot att slutligen bli självmedvetet, mot slutet på historien (då essens och existens sammanfaller).

Resultatet blir att den sociala strukturen för historicismen är en cirkel. Man kan inte lägga ett avgörande inflytande i sista hand inom denna helhet hos ekonomin; alla nivåer har lika stor betydelse — gestaltism — då deras förbindelser beror på denna utifrån enande och aktivt verkande kraft som subjektet är. (Jämför exempelvis de svårigheter Sartre har för att klargöra ekonomins primat över knappheten.) Av detta följer att den mest typiska förvanskningen av historicismen är voluntarismen. Ekonomins ställning beror inte på produktionsprocessens strukturer utan på subjektets behov. Vad den historiska processen angår ser historicismen i den en enkel och rätlinjig utveckling av subjektet, dvs. en följd av mänskliga planer och värderingar samt handlingar som skall förverkliga dem: historicismen mynnar sålunda ut i den marxistiska ”humanismens” etik, som för närvarande sprider sina våndor. Den marxistiska historicismen närmar sig på så sätt den ”funktionalistiska” skolan inom sociologin och man behöver bara tänka på förbindelserna mellan Lukács och Max Weber, grundaren av den sociologiska funktionalismen.

Denna metodologiska och historiska uppdelning i ekonomism och historicism får inte leda till att man glömmer bort deras djupare släktskap. I själva verket ger ekonomismen i stort sett samma ställning åt ekonomin, vari den ser den sociala helhetens väsen, som historicismen ger åt subjektet: de andra sociala nivåerna är uttryck/företeelser hos ekonomin på samma sätt som de för historicismen är objektiveringar/företeelser hos subjektet. Den *expressiva helheten* (ekonomismen) och den *genetiska helheten* (historicismen) har samma teoretiska grundval. Förhållandet är likadant för den historiska processen: i bägge fallen rör det sig om en automatisk utveckling, enkel och endimensionell, av ett inre väsen, antingen ekonomin eller subjektet. Två exempel kan tjäna som illustration:

a. Ekonomism och historicism hävdar i princip samma förhållande mellan Marx och Hegel, dvs. Marx skulle vänt Hegel rätt genom att ställa den hegelska dialektiken på fötter. Ekonomismen menar, att medan för Hegel allt väsentligt sker i Anden sker det hos Marx i ekonomin. Hos Hegel finns subjektet i Idén medan det enligt historicismen hos Marx utgörs av de konkreta individerna, av praxis. Enligt båda riktningarna skulle Marx varken ändrat *termerna* i förhållandet eller *typen* av förhållande utan endast flyttat huvudvikten från den ena till den andra, kastat om dem. Konsekvensen blir att ingen av dem erkänner att det föreligger ett brott i Marx' verk, ett brott mellan ungdomsverken och de senare arbetena.

b. Ekonomismen tillerkänner ekonomin själv en ideologisk ställning. Den kan inte klarlägga den komplexa strukturen inom varje social helhet och på så sätt avgränsa produktionsprocessen enligt dess plats och funktion inom den enhet, som alla nivåerna inom samhället utgör; denna enhet utmärker i sin tur olika produktionsförhållanden. Ekonomin har i själva verket inte samma gränser i antika, feodala, kapitalistiska och socialistiska produktionsförhållanden. För att ge ekonomin — essensen — en allmängiltig, generell och abstrakt ställning avgränsar ekonomismen den därigenom att den skulle bestå av *mätbara* och *kvantifierbara* element oberoende av den sociala struktur den finns inom. Det intressanta är emellertid att denna operation, som i ekonomin ser något abstrakt och homogent, underförstått förutsätter mänskliga subjekt och deras behov, vilka fungerar som måttstock för ekonomin (utan dem vore den inte möjlig att utföra). Detta är som bekant en utilitarianistisk uppfattning, som leder till Keynes och som går tillbaka på Hegels ”behovens värld”; Hegel var väl insatt i de ”klassiska” engelska ekonomernas läror. Skillnaden är blott den att den marxistiska ekonomismen syftar på ”konkreta individer”, vilket är just den uppfattning man finner hos Feuerbach och hos den unge Marx i *Manuskripten från 1844*: Feuerbach och den unge Marx är en rättvänd Hegel. Vi ser nu att ekonomismen trots allt för-

utsätter historicismens subjekt, men vi är här långt borta från den mogna Marx. Vi befinner oss i arbetets och behovens ideologi med *homo æconomicus* och den klassiska politiska ekonomin.

3. *Lévi-Strauss' strukturalism* hör till dagens teoretiska diskussioner i Frankrike. Jag bygger här dels på tolkningar av Lévi-Strauss dels på Lévi-Strauss själv i den mån som han ofta åberopar marxismen. Denna riktning erkänner verkligen att den sociala helheten är organiserad i relativt självständiga nivåer, som var och en har en speciell inverkan på helheten. Det är inte fråga om att med ekonomismen reducera en nivå till en annan eller att med historicismen föra tillbaka förbindelserna mellan nivåerna på ett socio-historiskt subjekt; diskussionerna mellan Lévi-Strauss och Sartre gäller just dessa frågor. Lévi-Strauss ställer emellertid endast upp formella och/eller yttre relationer mellan de olika nivåerna utan att kunna förklara hur grunden för dessa relationer utgörs av ekonomin (eller av släktförbindelser i primitiva samhällen). Han visar klart att förändringarna inom den dominerande nivån (den ekonomiska eller släktförbindelserna) inte kan få någon återverkan på en annan nivå om de inte rättar sig efter den inre logiken, som är utmärkande för just den nivån. Lévi-Strauss förutsätter emellertid denna inre logik hos de olika nivåerna utan att visa att den själv är organiserad av den dominerande nivån: det är just den dominerande nivån, som reglerar den relativa självständighet, som de andra nivåerna besitter. Det rör sig här om vad man skulle vilja kalla en *korrelerande helhet*, som erkänner heterogena nivåer för att därav sätta upp yttre korrelationer. Följaktligen är det ingen tillfällighet att Lévi-Strauss i historien endast ser en mystisk följd av sociala helheter utan att kunna förklara övergången mellan dem. Detta framgår tydligt i hans uppfattning av synkroni-diakroni, som inte utan orsak erinrar om funktionalismen inom sociologin.

Mot var och en av dessa tre riktningar svarar vissa kunskapsteoretiska grunder, som har betydelse för den ställning, som varje riktning tilldelar teorin: ingen av dem ger den en riktig plats.

Ekonomismen leder till *empirism* och *positivism*. Man tillerkänner inte det teoretiska arbetet någon självständighet utan teorin nöjer sig med att katalogisera och räkna upp ekonomins ”materiella och konkreta” fakta.

Historicismen leder till *spekulativ idealism*. Teorin identifieras med ”klassmedvetandet”, den framspringer spontant ur klassens ”världsuppfattning” och klassen/subjektet bär inom sig samhällets och historiens ”mening och sanning”. Man kommer sålunda fram till en överpolitiserad av teorin (Marxism = vetenskapen om revolutionen) och till att anse klassmedvetandet som enda vetenskapligt sanningskriterium (borgerlig vetenskap — proletär vetenskap) etc.

Lévi-Strauss strukturalism leder till *formaliserande idealism*. Detta framgår klart: a. i uppfattningen om ”ordningarnas ordning”, som Lévi-Strauss använder för att förklara formella förbindelser mellan symbolsystem i olika sociala helheter: denna ordningarnas ordning framställer ”människoandens mentala koordinater”; b. i uppfattningen av struktur, som hos Lévi-Strauss innebär en enkel metodologisk princip, som man utifrån applicerar på den sociala verkligheten för att förstå den.

Om man håller i minnet, att den italienska marxismen på 50-talet (Della Volpe, Colletti, Luporini) — som utgör en mycket viktig del i den marxistiska teorins historia — även den hade dragning åt historicism framstår den marxistiska debatten i dagens Frankrike i sitt verkliga sken. Det gäller att genom en korrekt läsning av Marx, Engels och Lenin föra en strid mot dessa tre riktningar som jag ovan nämnt. Vad Marx beträffar gäller det att i Louis Althusser's efterföljd visa den brytning, som Marx gör i och med *Den tyska ideologin*. För det första finns problemet med hur den sociala helheten är organiserad: den är uppbyggd som en struktur med en dominant, dvs. en struktur inom vilken ekonomin innehar den *bestämmande rollen* men endast i sista hand. De

förbindelser, som råder mellan de olika nivåerna, som var och en har en relativ självständighet och en speciell inverkan vid ett givet produktionsförhållande kännetecknas av *strukturell kausalitet*. *De olika nivåerna i samhället (politisk, ideologisk, teoretisk) är existensvillkor för ekonomin*: de ekonomiska motsättningarna (exempelvis kapital/lönearbete) är aldrig enkla utan alltid överbestämda av motsättningarna på andra nivåer. Ekonomins bestämmande roll i sista hand inom hela strukturen innebär att ekonomin fördelar de platser och funktioner, som politiken och ideologin intar och uppfyller (regionala strukturer); ekonomin fixerar alltså gränserna för de andra nivåerna inom varje produktionsförhållande. I denna totala struktur innehar ekonomin själv en regional struktur — alltid den bestämmande rollen i sista hand men inte alltid den *dominerande*, utan denna kan för olika produktionsförhållanden innehas av politiken eller ideologin. Ekonomin är bestämmande i sista hand, därför att den bestämmer den nivå, som är dominerande. Som Marx framhåller innehas den dominerande rollen under antika produktionsförhållanden av politiken och under feodala av ideologin (religionen). Icke desto mindre är det, som Marx påpekar, ekonomins funktion och plats inom dessa produktionsförhållanden, som utgör grunden för och förklarar politikens och ideologins dominerande roll. Ekonomin förklarar med andra ord hur dominansen flyttas mellan olika nivåer, dvs. det sätt som de är förbundna på, vilket skiljer ett produktionsätt från ett annat.

Låt oss därefter analysera den historiska processen. Man kan hävda, att marxismen i djupaste mening, dvs. teoretiskt sett, är en anti-historicism och framför allt en antihumanism. Den äldre Marx bryter faktiskt med hela uppfattningen om ett centralt subjekt: han överger ideologiska begrepp som alienation och reifikation, som förutsätter ett inre väsen. Mer bestämt uppfattar Marx i *Kapitalet* inte människorna som ”konkreta individer” utan, som han själv uttrycker det, som stöttepelare (*Träger*) för de strukturer, som delar upp dem i klasser. De betraktas som *agerande i en historisk process utan subjekt*. Denna process består inte längre av ett självförverkligande hos ett centralt subjekt i den konkreta verkligheten. Det rör sig inte längre om en enkel rätlinjig utveckling i en sammanhängande och homogen tid, subjektets tid, en utveckling som har en inneboende mening. Det gäller i stället att mot empirismen teoretiskt utarbeta ett historiebegrepp med utgångspunkt från den sammansatta strukturen hos varje produktionsförhållande.

I denna komplexa struktur har varje relativt självständig nivå en egen tidsskala och en egen rytm, som kombineras på ett speciellt sätt för att framställa den historiska processen. Dessa skilda tidsskalor och deras kombinationer beror på den dominans och den överbestämning, som kännetecknar varje produktionsförhållande. Nivåerna inom ett produktionsförhållande framstår alltså inom den totala strukturen genom *tidsskillnader* och *olika utvecklingar* (som Lenin visat), vilka utgör den historiska processen, dvs. *övergången* från ett produktionsätt till ett annat. Följaktligen är uppdelningen i synkroni och diakroni ideologisk: de olika nivåerna inom helheten står i förbindelse med varandra enligt vars och ens egen tidsskala inom den allmänna rytm, som kännetecknar ett visst produktionsförhållande.

Dessa rader har hittills varit tämligen abstrakta. Ekonomismen och historicismen har emellertid haft nog så konkreta politiska verkningar i arbetarrörelsens historia. De har inte bara lett till negativa erfarenheter, oförmåga att analysera och göra revolution utan också till direkta katastrofer, folkmassakrer. I ett kommande arbete söker jag konstruera en marxistisk teori om politiken, en teori i ordets verkliga betydelse som grundar sig på de riktlinjer jag dragit upp. Det är välbekant att marxismens klassiska tänkare, Marx, Engels, Lenin, Gramsci, som stått mitt uppe i den politiska kampen, utan undantag aldrig framlagt en systematiserad version av teorierna bakom sina handlingar. Denna teori finns i deras arbeten i ”praktisk form” och det är nödvändigt att upptäcka och utarbeta den. Fastän jag framför allt sysslar med politik i allmänhet (dvs. både

Staten och klasskampens inriktning) behandlar jag tämligen utförligt de problem, som uppstår i det kapitalistiska samhället. Det synes mig oundvikligt med hänsyn till Statens speciella roll under imperialismens och statskapitalismens skede, då de flesta reformistiska teorier i de avancerade kapitalistiska staterna grundar sig på en feltolkning av Statens dominerande roll: det räcker med att nämna socialdemokraternas tal om "välfärdsstaten".

Jag skall i korthet gå igenom några konsekvenser av ekonomismen och historicismen, som måste bekämpas, samt en del andra aktuella problem.

I. Ekonomismen. De mest uppenbara politiska verkningarna är:

A. Klassernas och klasskampens ideologiska ställning. Klasserna definieras uteslutande ekonomiskt efter produktionsförhållandena. Följaktligen betraktas klassernas politiska kamp som en enkel följd av de ekonomiska motsättningarna, vilket leder till en undervärdering av politiken och

1. oförståelse av skillnaden mellan de ekonomiskt, politiskt och ideologiskt dominerande klasserna;
2. felaktig uppfattning av teorins och den politiska organisationens roll i klasskampen;
3. missuppfattning av svårigheten med och den rätta lösningen på frågor om allianser, kompromisser, enhetsfronter etc.

B. Undervärdering av politikens och ideologins roll och inverkan i ett revolutionärt tillstånd. Ekonomismen kan t.ex. inte förstå Lenins teori om den *svagaste länken*, som utarbetades inför Oktoberrevolutionen. Lenin visar varför revolutionen kan börja i ett land, där kapitalismens motsättningar är minst utvecklade just på grund av den ojämna utvecklingen av motsättningarna inom imperialismen och den för Ryssland specifika inverkan, som politiska och ideologiska motsättningar utövade. Den ekonomistiska teorin talar i stället om den starkaste länken (man väntade framgång för revolutionen i Tyskland). Detta leder på nytt till en ekonomisk katastrofteori: bara de ekonomiska motsättningarna fick verka och komma till utbrott skulle arbetarklassen automatiskt komma till makten (i verkligheten ledde det till fascismen i Europa).

C. Oförmåga att inse de politiska institutionernas, speciellt Statens, relativa autonomi och speciella inverkan. Staten uppfattas som ett enkelt uttryck för ekonomin: vad den politiska striden framför allt bör sikta på är produktionsförhållandena och inte, som Lenin framhöll, själva *systemet och statsmakten* och genom den ekonomin. För ekonomismen skulle det räcka med att förändra produktionsförhållandena för att statsmakten automatiskt skulle tillfalla arbetarklassen. Man glömmer alltså bort

1. att detta är möjligt endast om man radikalt förändrar statsmaktens karaktär och krossar den gamla statsapparaten (vilket bolsjevikerna gjorde *innan* de förändrade ekonomin);
2. att i ett land, där socialistiska produktionsförhållanden redan införts allt kan förändras och återgå till den gamla ordningen om statsmakten kommer i händerna på bourgeoisins "agenter" eller för arbetarklassen främmande element. Detta kan inträffa helt enkelt därför att klasskampen fortsätter långt efter det att proletariatet övertagit statsmakten och infört en socialistisk ekonomi. Det är slutligen onödigt att påpeka, att ekonomismen absolut inte kan förstå statens aktuella roll i de utvecklade kapitalistiska länderna.

II. Historicismen. Följande är några av dess viktigaste följder:

A. Klassernas ideologiska ställning.

1. Historicismen kan inte gripa det rätta förhållandet mellan ekonomi, politik och ideologi när det

gäller att definiera klasserna. I förening med den för historicismen typiska uppfattningen av klassen som historiens subjekt leder detta till Lukåcs' teori om "klassmedvetande och världsuppfattning". En klass existerar först när den, som klass i sig ännu ett begrepp från Hegel — besitter en "egen" systematiserad ideologi. Denna uppfattning missförstår den vetenskapliga och politiska ställning, som marxismen tilldelar ideologin och den dominerande ideologin i synnerhet. Den dominans, som den politiskt härskande klassens ideologi utövar på de andra klassernas ideologi resulterar i att vissa klasser (exempelvis småbourgeoisin och småbönderna) i allmänhet inte kan hålla sig med en *egen* sammanhängande ideologi. Detta hindrar dock inte att de spelar en mycket viktig roll som samhällskrafter.

2. Ideologin/klassmedvetandet anses som en inneboende egenskap i essensen/subjektet, dvs. i praxis, klassen etc. Följden blir att man inte inser partiets ideologiska roll (jämför spontanismen hos Rosa Luxemburg), ett förakt för de intellektuella och förkastande av Kautskys berömda tes, som Lenin tog upp, att det ideologiska medvetandet och teorin endast kan komma till arbetarklassen "utifrån" (från partiet). Historicismen anser på något sätt att varje klass automatiskt är sin egen intellektuella elit.

B. Missförståelse av relationerna mellan motsättningarna i ett revolutionärt tillstånd.

1. För historicismen är historien en rätlinjig process med vissa nödvändiga passager och med etapper och olika "moment", som historiens subjekt genomlöper. Man säger t.ex. att kapitalismen med nödvändighet måste följa på feodalismen och att socialismen inte kommer förrän efter kapitalismens "slut". Följaktligen kan man inte erkänna möjligheten av att ett underutvecklat land med feodal kolonialism övergår till socialism utan att först passera via den kapitalistiska "etappen". Som Bettelheim visat kan historicismen inte ställa upp en revolutionär teori för övergång från ett tillstånd till ett annat.

2. Klassen/historiens subjekt, vid första anblicken proletariatet, skulle i sig besitta en revolutionär egenskap som attribut hos dess inre väsen. I klartext innebär det att det för historicismen inte rör sig om att göra revolution, den finns redan latent i proletariatet och det räcker med att göra den medveten för att allt skall sätta i gång. Detta leder till voluntarism med välkända resultat.

C. Oförståelse inför statens relativa autonomi och speciella inverkan.

1. Staten, liksom de andra nivåerna i samhället, betraktas som en "produkt" av den härskande klassen och följaktligen som ett enkelt "verktyg" eller "instrument" som den klassen kan manipulera efter fri vilja.

2. Man kan inte förklara glidningarna och den ojämna utvecklingen mellan Statsstrukturen och de politiskt dominerande klasserna. Om t.ex. Staten är en feodalstat följer att den härskande klassen endast kan utgöras av jordaristokratin, som har "framställt" denna stat. I flera fall, i England under 1700-talet eller i Tyskland under Bismarck, har staten — något som Marx och Engels framhåller — fortfarande förhärskande feodala strukturer, trots att bourgeoisin är den politiskt sett dominerande klassen.

Avslutningsvis vill jag framhålla några frågor, som av ovan angivna orsaker synes mig sakna en adekvat marxistisk behandling.

1. Klasserna i samhället; en teori måste utarbetas om klasserna, om klasskampens slagfält och om de aktuella motsättningarna inom politiken.

2. Makten; utveckla begreppen makt, klassintresse, organisation, ledning, social kraft etc.

3. Statens politiska institutioner; en allmän teori om Staten och en typologi över politiska

regimer.

4. Den kapitalistiska staten i synnerhet; dess utmärkande drag i jämförelse med andra typer av stater och problem i samband med den politiska demokratin. Modeller för borgerlig revolution. Den kapitalistiska statens historiska former med speciell tonvikt på statens roll under den monopolistiska statskapitalismen.

5. De politiska partierna; deras funktion och sammansatta klassrepresentation under olika statsformer och olika regimer.

6. Statsapparaten och byråkratin; skillnaden mellan statsmakt och statsapparat. □

Övers. Anders Löfqvist

Fler texter av Poulantzas:

[Fascismen och arbetarklassen](#) (1972)

[Om samhällsklasser](#) (1973)

[Den moderna kapitalismens klasstruktur](#) (1974)

[Diktaturernas kris. Portugal, Grekland, Spanien](#) (1977)

[De politiska partierna och marxismens kris.](#) (1979)